

HILLER ISTVÁN

Csáky István lengyelországi követjárása 1644-ben

„Azon legyen Kegyelmed, hogy totaliter jóakarókká és fontosokká tegye az lengyel urakat, ha alámegyünk. Mi sem mulatunk el semmit, amit megcselekedtünk, úgymint az Isten tisztességéért az catholica religioért és szegény hazánkért”¹ — írta Csáky Istvánnak Rákóczi fejedelem támadásáról 1644. augusztus 19-én Magyarország nádora, Esterházy Miklós.

Valóban végveszélyt jelentett halandóra és halhatatlanra Magyarországon az erdélyi fejedelem támadása? Tényleg felhasználták Rákóczi ellen a politika minden formáját és fortélyát? Elképzelhető, hogy a diplomatákkal, külpolitikai rutinnal alig rendelkező királyi Magyarország a külhont, Lengyelországot is meg tudta mozgatni a segítségért?

Ahhoz, hogy ezekre a kérdésekre válaszolni tudjunk, előbb át kell tekintenünk a harmincéves háború végéhez közeledő Európát, s benne főként a Magyar Királyság és Erdély kapcsolatát.

A huszonhat éve háborúzó kontinens lassan belefáradt a harcokba. Az újkori történelem folyamán soha nem látott létszámú európai seregek összecsapásai kimerítették nemcsak az államkasszákat, de a harcoló katonákat és a lakosságot is.

Osnabrückben és Münsterben megkezdődtek az első modern, egész Európát rendezni kívánó béketárgyalások. A megbeszélések eredményeit azonban ekkor még nem lehetett érezni a csatatereken. Sőt, a tárgyalások ellenére mintha újult erővel csaptak volna össze az ellenfelek. Turenne Dél-Németországot dúlta, IV. Keresztély, Dánia királya, kirobantva a háborút Svédország ellen, hamarosan Malmőnél járt. A dán-svéd háború komolyan keresztülhúzta az erdélyi számításokat is. Az 1643. április 26-án, majd november 16-án megerősített francia-svéd-erdélyi szövetség katonai együttműködést irányzott elő, s többek között 150 000 tallér hadisegélyt helyezett kilátásba Rákóczinak. A haditerv Bécs közös ostromát tűzte ki célul. A délre törő svédek, s az északnyugat felé közeledő erdélyi sereg egyesülése megoldhatatlan probléma elé állította volna a bécsi udvart. IV. Keresztély hadbalépése ezt jócskán elodázta. Torstensson tájékoztató levelét, amelyben közölte, hogy a svéd korona egyelőre nem képes segítséget nyújtani Rákóczinak, a fejedelem csak jóval gyulafehéri elindulása (február 2.) után, március végén kapta meg. Az erdélyi hadak pedig ekkor már Kassán is túljutottak. A francia-svéd-erdélyi szövetségről Bécs is tudott; a dánok elküldték Ferdinándnak azt az elfogott futárpostát, amely

¹ Esterházy levele Csákyinak 1644. aug. 19. Csáky család levéltára OL P71 Fasc. 187. Fol. 27. A diplomáciai akció levéltári anyagának eddig ismeretlen része egy fasciculusban található, ezért a későbbiek során csak a fóliószámot jelölöm.

a szerződés egy példányát tartalmazta.² Erdély tehát — bekapcsolódva a nemzetközi szövetség-rendszerek bonyolult hálózatába — kezdte meg a harcot. A fejedelem támadásának elhárítása a királyi Magyarország feladata volt. Bécs erőt a már említett francia offenzíva, s a hamarosan Morvaországban hadakozó Torstensson kötötte le. Rákóczival a nádor által vezetett csapatoknak kellett felvenni a harcot. Esterházy azonban nem rendelkezett számottevő sereggel. Már a fejedelem megindulásakor is világosan látszott, hogy ha az Esterházy köré tömörülő főurak³ harcba szállnak is a nádor hívására — ezzel nem egyensúlyozható Rákóczi főlénye. Új utakat kellett keresni, s mivel a birodalmon belül a már említett okok miatt nem találhatták meg a megoldást, csak a külföldi segítség jöhetett szóba.

Dolgozatomnak kettős célja van; bemutatni azt a tevékenységet, amit a királyi Magyarország fejtett ki az erdélyi fejedelem támadásának elhárítására, s képet alkotni a magyar diplomaták munkamódszereiről, irányításukról.

Kényszer szülte diplomácia

A külföldről jövő segítség megszerzése nem volt egyszerű feladat. A királyi Magyarország számára ez a kérdés égetőbb probléma lehetett, mint egy külkapcsolatokkal hagyományosan rendelkező állam számára. A három részre szakadt országnak ugyanis nem volt független diplomáciája. A császári külpolitika alakításába a magyar alattvalók egyre kevésbé szólhattak bele, bár az országgyűléseken a rendek állhatatosan tiltakoztak. Esterházy külpolitikai elképzeléseiről még nagyon keveset tudunk. Annyi bizonyos, hogy terveiben a diplomácia a modern politika fegyvereként szerepelt.⁴

Az erdélyi támadás elhárítása nem tűrt halogatást. Szükséghelyzet állt elő, amelynek rendezése Bécs számára legalább annyira fontos volt, mint a birtokaikat, javaikat, országot féltő magyar főurak számára. Diplomáciai akcióra volt szükség, amely minél gyorsabban eredményt hoz. Ilyen feltételek mellett csakis Lengyelország jöhetett szóba.

Melyek voltak azok a fő okok, amelyek bizonyossá tették, hogy az északi szomszédhoz kell fordulni?

Lengyelország a 17. század derekán a kontinens második legnagyobb országa volt. Trónján ekkor a Wasa-dinasztia tagja, IV. Ulászló ült (1632 — 1648). A központi hatalom sokat veszített egykori erejéből. A számunkra fontos döntéseket — vagyis a külkapcsolatokat érintőket is — közös tanácskozások, tehát a király és az országgyűlés közösen hozták.⁵

Ez idő tájt Lengyelország nem viselt háborút, így a lengyel állam — elvileg — alkalmasnak látszott arra, hogy katonai segítséget nyújtson. III. Zsigmond (1587 — 1632) a harmincéves háborúban a Habsburgokat támogatta, s ez csak növelte az esélyeket. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk a személyes kapcsolatokat sem, hiszen ezek legalább olyan fontos szerepet játszottak a politikában, mint a hadviselés. Esterházyék szemében a dinasztikus kötelék lehetett az egyik legfontosabb tényező. A lengyel uralkodó, IV. Ulászló felesége ugyanis — Cecilia Renáta

² *Szilágyi Sándor*: Okmánytár I. Rákóczi György svéd és francia szövetezéseinek történetéhez. Mon. Hung. Hist. Diplomataria XXI. Bp., 1873. 143. és Uő.: I. Rákóczi György és a diplomácia. Bp., 1878. 47.

³ Az Esterházy-kör létrejöttéről és tagjairól: *Péter Katalin*: Esterházy Miklós. Bp., 1985. 154–185.

⁴ *Péter Katalin*: i. m. 148., ill. *Hajnal István*: Az 1642. évi meghíúsult országgyűlés időszaka. Bp., 1930. XLIX; XCI.

⁵ *Hüppe*: A lengyel alkotmány története. Bp., 1894. 489.

— III. Ferdinánd császárnak és magyar királynak édestestvére volt. Ez a rokoni szál valóban igen jó esélyt adott arra, hogy a lengyel király ne tagadja meg sógora alattvalóinak kérését.⁶ Ugyanakkor természetesnek kell tartanunk, hogy a magyar főurak közül többen — akiknek birtokai határosak voltak Lengyelországgal — nemcsak legközvetlenebb lengyel szomszédakkal, hanem más ottani nemesekkel is jó viszonyt tartottak fenn.⁷ Élénken élt mind a lengyel, mind a magyar urak emlékezetében Illésházy István Lengyelországba menekülése és ottani fogadtatása. Egyik országban sem feledték Homonnay György 1619-es Lengyelországból kiinduló akcióját, amellyel hátba támadta az erdélyi fejedelem seregét.⁸ A lengyel–magyar kapcsolat a harmincas, negyvenes években is tovább élt. 1642-ben Casimirus herceg, a későbbi János Kázmér, Magyarországon járt.⁹ Megbeszéléseket folytatott Esterházyval,¹⁰ de egyelőre nem ismerjük az ügy pontos hátterét.

Összességében annyit mondhatunk, hogy a kényszer mellett számos — a két országot összekötő — személyes és hivatalos szál is indokolta azt, hogy a külpolitikai akció színtere Lengyelország legyen. A későbbiek megértéséhez azonban egy dolgot még feltétlenül le kell szögezni. Az említett összekötő szálakat a nádor teljes egészében fel tudta volna használni, szinte bárkivel szemben — egyetlen kivételtől eltekintve. Ez a kivétel Erdély, illetve Rákóczi fejedelem volt. Lengyelországot legalább annyi kapcsolat fűzte Erdélyhez, mint a királyi Magyarországhoz. Nemcsak a közös uralkodó, Báthory emléke, de — ahogy azt Magyarországgal való viszonyuknál is elmondhattuk — a hétköznapiak is közelebb hozták egymáshoz a két országot. Több lényeges ok miatt mégis a nádornak lehetett nagyobb esélye a segítség megszerzésére. Egyrészt a dinasztikus kapcsolat, másrészt a közös vallás, a „catholica religio” miatt — szemben a protestáns Erdéllyel, harmadrészt a török fenyegetettség miatt — s ezzel Esterházy gyakorta fog érvelni — amely annál közelebb kerül, minél közelebb van Rákóczi.

A diplomáciai akció végrehajtásához olyan embert kellett találni, aki nemcsak híven képviseli a királyi Magyarország érdekeit, de jól ismeri Erdély belső politikai viszonyait is. Erre a feladatra gr. Csáky István látszott a legalkalmasabbnak. A „diplomata” kiválasztása nem kis gondot okozhatott az udvarnak, s az országot közvetlenül irányítóknak, különösen Esterháznak. Mi készítette a bécsi diplomáciát arra, hogy egy sokáig nem is a királyi Magyarország területén élő főurat szemeljen ki erre a kényes feladatra? A kérdésre a követ életútja adja meg a választ. Csáky István 1603. május 3-án született¹¹ Abaúj vármegyében, Regete-Ruszkán. Édesapja „Nagy” Csáky István 1605-ben halt meg,¹² feleségére hagyva két fia, István és László felnevelését. Az édesanya,¹³ Wesselényi Anna hamarosan átkereszteltette fiait a katolikus hitre. Kiváló nevelésben részesítette őket, Istvánt Bécsbe küldte taníttatni.¹⁴ A Wesselényi név a későbbiekre nézve is fontos. Csáky István nagybátyja — Wesselényi István — a Wesselényi család évszázados hírnevének megalapozója volt. Fia, a majdani nádor, éppúgy a tudatosan

⁶ A dinasztikus házasságról: Historia Dyplocacji Polskiej. Warszawa, 1982. 95.

⁷ Csáky István és Csáky László levelei Esterházy Miklóshoz. Közli Merényi Lajos. Történelmi Tár, 1904. 198–199.

⁸ Hopp Lajos: A lengyel magyar hagyományok újjászületése. Bp., 1972. 22.

⁹ Péter: i. m. 150.

¹⁰ Hajnal: i. m. XLVII, LXVIII.

¹¹ Deák Farkas: Egy magyar főúr a XVII. században. Bp., 1883. 3.

¹² Uő.: Adatok a „Nagy” Csáky István életéből. Értekezések a történettudományok köréből Bp., 1877. II.

¹³ A Csáky család részletes családfáját l. Málnássy Ódön: gr. Csáky Imre bíbornok élete és kora. Bp., 1933. külön melléklet.

¹⁴ Deák F.: Egy magyar főúr... i. m. 7.

Esterházy köré csoportosuló nemesi társaság egyik fiatal képviselője volt, mint Csáky. Néhány évtized elteltével — túl a rokoni kapcsolatokon — gyakran tűnnek fel együtt a politikai életben.

A bécsi tanulmányok befejeztével, s bonyolult birtokperek sikeres elrendezése után feleségül vette Forgách Évát. Forgách Zsigmond nádor leánya révén, akinek nevelőanyja br. Pálffy Katalin volt, Csáky előtt nemcsak addig zárt ajtók nyíltak meg, hanem az ara tekintélyes vagyont is hozott. A házasságot szívesen fogadta Erdély fejedelme, Bethlen Gábor is. Csáky az uralkodó egyre megbízhatóbb embere lett. Házasságának évében Bethlen Kolozs vármegye főispánjává nevezte ki. Csáky erdélyi pályája — úgy tűnt — töretlenül felfelé ível. A nagy fejedelem halála azonban Csáky későbbi életét döntő módon megváltoztatta. Állítólagos viszonya Brandenburgi Katalinnal, a fejedelem özvegyével,¹⁵ s sikertelen kísérlete a fejedelmi szék megszerzésére¹⁶ összetörte erdélyi karrierjét. Rákóczi György fejedelemségének megszilárdulása azt jelentette, hogy Csákynek el kell hagynia Erdélyt. 1631-től a királyi Magyarország területén élt. 1633-ban megkapta a szendrői kapitányságot, amely nyilvánvalóan nem elégítette ki a néhány évvel ezelőtt még trónra törő fejedelem-jelöltet. 1638-ban megszerezte Szepes várát, a hozzá tartozó 123 helységgel; e mellé a grófi rangot — mindez már Csáky magyarországi érvényesülését jelezte. 1640-ben, első feleségének halála után alig egy évvel elvette Perényi Máriát. Rövid együttlét után 1643-ban, immáron harmadszor nősülve Erdély egyik leggazdagabb özvegyét, Mindszenti Krisztinát kérte nőül. A menyasszonyt — akinek kezét Csáky a volt ellenféltől, Rákóczi fejedelemtől is megkérte — erdélyi követség kísérte az ország határáig.¹⁷ Csáky ekkor már rangos főúr volt a magyar nemesek között, az özvegy vagyona pedig csak növelte tekintélyét. 1644-re Csáky nemcsak hogy be tudott illeszkedni a királyi Magyarország nemesei közé, de tudásával, szerencsés házasságaival, s ambiciózus jellemével szűkebb körökben is helye volt. Ebből a szempontból tehát mindenképpen alkalmasnak látszott a diplomata szerepre. Erdély belső helyzetét pedig nemcsak külső szemlélőként, hanem egykori aktív alakítójaként is kiválóan ismerte. Személyes, ha nem is baráti viszonyban volt a fejedelemség minden jelentős emberével. Ismerte az „erdélyi óra” szerkezetét, kiszámíthatta a reakciókat, s megtalálhatta a legmegfelelőbb válaszlehetőségeket. Lengyelországhoz több szál is kötötte. Édesanyja — Wesselényi Anna — családjának¹⁸ tagjai a lengyel király, Báthory István hűséges segítői voltak és ennek révén lengyelországi birtokokkal is rendelkeztek. Wesselényi Anna élete utolsó éveit Lengyelországban élte le. Csáky már ifjúkorában megtanult nemcsak latinul és németül, de lengyelül is.¹⁹ Személyes kapcsolatairól ő maga írt: „Az vajdával (ti. krakkói) Nagyságos Uram nekem oly nagy correspondentiám vagyon, hogy ha értékem volna hozzá, igazsággal írom Nagyságodnak, nem kellene a lator-elméjű magyaroktól tartanunk, sőt kívánva kellene várnunk professiojuknak exercitiumját.”²⁰ A követelményeknek tehát Csáky maximálisan megfelelt. Bízott benne a nádor és köre, jól ismerte Erdélyt, s szoros családi és személyes szálak fűzték Lengyelországhoz.

¹⁵ Deák Farkas kritikával kezelendő művében egész fejezetet szentel Csáky Brandenburgi Katalinnal való viszonyának, ill. annak cáfolatának. Mivel szűkebb témát az a kérdés nem érinti, felesleges részletesebben kitérni rá. Lásd *Deák F.*: Egy magyar főúr... i. m. 21–91.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo. 144.

¹⁸ *Deák Farkas*: Wesselényi Anna életrajza és levelezése. Bp., 1875. Utolsó éveiről l. 60.

¹⁹ *Deák F.*: Egy magyar főúr... i. m. 24.

²⁰ Csáky levele Esterházyhoz. *Történelmi Tár*, 1904. 188.

A diplomáciai küldetés

1644. március közepén Csákyt Bécsbe hívták. Útjáról s ottlétéről feleségének, Mindzsenti Krisztinának írott leveleiből tájékozódhatunk.²¹ Ezekből kiderül, hogy Csáky március elején indult a császári székhelyre. Első üzenete Árva várának közeléből íródott. Március 12-én már Pozsonyból keltezte levelét. Itt, Pozsonyban a nádor (!) várta, s az érsekkel együtt vitte Bécsbe. Az ügy fontosságára nemcsak abból következtethetünk, hogy a nádor és az érsek együtt kísérték Bécsbe Csákyt, hanem olyan apróságokból is, hogy a két főúr saját lovait bocsátotta Csáky rendelkezésére. Ő még megérkezésekor sem tudta, hogy pontosan milyen okból rendelték az udvarba. Leveleiből szorongás érződik ki. Útnak indulásakor így írt: „Ő felsége az én kegyelmes uram azonképp több nagy emberek is jó kedvel várnak, és úgy hiszem, hogy az mely felé fognak is fordítani jó rendeléssel cselekszik, azon kívül hidd el édes társam, bizony bolond és fundamentum nélkül való szolgálatot fel nem vállalok.”²² A nádor és az érsek folyamatosan készítették fel a leendő követet szolgálatának teljesítésére anélkül, hogy közölték volna vele pontos megbízatását. Tájékoztatták arról, hogy sem a svéd, sem a török nem fog segítséget adni Rákóczinak, Bécsből pedig 13 000 válogatott fegyveres fog elindulni a támadás visszaverésére!²³

A lengyel követség dolgát március 15-én maga a király, audientíán közölte Csákyval. E napon írt levele két részből áll. Az első oldalakat délután két órakeret vetette papírra. Az utóiratban, amelyet a királlyal való találkozása után, hat órával a levél megkezdése után írt, döntő fontosságú dolgokról tájékoztatta feleségét. „Írhatom azt is szerelmes társam, hogy engem derekas követséggel bocsát a lengyel királyhoz ő felsége az én kegyelmes uram... ő felsége mind az generálisságnak tisztít, mind az szabad városoknak főbíróságát (Tavernicorum magisterség) az egész országban mindenütt az ki vannak nékem conferálta.”²⁴ Nyilvánvaló, hogy a tárnokmesteri címet Csákyknak azért adományozta III. Ferdinánd, hogy a külföldi udvarban méltó tisztú követ képviselhesse országa érdekeit. Az új tárnokmester azt is közölte feleségével: a dologról egyelőre ne beszéljen senkinek, mivel az titkos.

Március 27-én Csáky már Zenicáról jelentkezett, útban Lengyelország felé. A „követ” már március elejétől fogva Krakkóba címezte leveleit. Ez a momentum azonban nincs közvetlen kapcsolatban küldetésével. Csáky édesanyja — ahogy erre már utaltam — ekkor már Krakkóban volt. A levelekből az is kiderül, hogy Rákóczi fejedelem támadásakor, amikor még szó se volt a követségről, Csáky feleségét és szűkebb házanépét édesanyjához, Krakkóba küldte. Ez a jelentéktelennek látszó esemény később komoly gondolat okozott a diplomatának.

Csáky tényleges diplomáciai munkája április végén kezdődött. Április 18-án ért Varsóba, de a király, IV. Ulászló csak 21-én, csütörtökön érkezett meg. IV. Ulászló rendeletének értelmében a magyar követ 23-án mehetett be a városba. Csáky fogadtatása a lengyel király megbecsülését és tiszteletét mutatja: „Tíz hintóval és feles lovasokkal küldött ki előmbé ő felsége és én alám az maga király szekerét hozták.”²⁵ A magyar diplomáciatörténet számára különlegesen érdekes Csáky következő megállapítása: „Az én szerelmes uram rezidense szállásomra jött volt... mondta azt is, hogy az király hívatta volt ezelőtt egy héttel s örömmel jelenthette

²¹ *Deák F.*: Egy magyar főúr... Okirattár; Csáki levelei feleségéhez 322-335.

²² Csáky levele 1644. március elején. Uo. 322.

²³ Csáky levele 1644. márc. 15. Uo. 326.

²⁴ Utóirat uo.

²⁵ Csáky levele 1644. ápr. 23. Uo. 330.

az én jövetelemet neki, s dicsérté, hogy ő felsége császár urunk magyart és nem németet küldött volna hozzája követségbe.”²⁶

A korábbi számításokat azonban nem várt esemény húzta keresztül. Cecilia Renáta királyné, III. Ferdinánd testvére, IV. Ulászló lengyel király felesége még március 14-én meghalt. Erről március 15-én, amikor Bécsben Csáky megkapta az első konkrét utasításokat, még sem a császár, sem Esterházy nem tudhatott. Csáky április közepén — Varsóba érkezésekor — feltehetően már értesült a halálesetről, de erről az eddig ismert levelekben nem szól. Mindenesetre Ferdinánd hűgának halála alapvetően módosította az eredeti elképzeléseket.

Az elkövetkező héten Csáky háromszor volt audiencián IV. Ulászló királynál. A megbeszélések rendje és lefolyása különlegesen érdekes szempontból világítja meg Csáky kezdeti tárgyalásait, s a lengyel államon belüli nézetkülönbségeket. Április 24-én Ulászló király „privata audientian” fogadta a magyar követet. A magánjellegű kihallgatáson a király legnagyobb jóindulatáról és segítőkészségéről biztosította Csákyt, illetve uralkodóját. Mindez ünnepélyes külsőségek között zajlott: „mellyére tette az kezét az király, ezt mondta, hívom az Istent bizonyosságul, valamint én az én kedves Atyámfiának segítséget meg nem cselekedhetek el nem mulatom, ilyen hamar kész hadat nem adhatok.”²⁷ A király első reagálásából több dolog kiderül. Először is az, hogy Csáky feladata eredetileg nem az volt, hogy Lengyelországban katonákat toborozzon a fejedelem támadásának visszaverésére, hanem hogy a lengyel király, illetve a lengyel állam bocsásson hadat a királyi Magyarország rendelkezésére. A király válasza pedig csak az adott időpontra vonatkozólag volt elutasító, korántsem zárta ki azt, hogy később ad segítséget. A protokoll értelmében Csákynek el kellett készítenie írásos beadványát, amelyet publica audientian „praesentibus omnibus” nyújtott be. Néhány nap múlva — még április 28. előtt — a király publica audientian fogadta a királyi Magyarország követét. A kihallgatás, s a punctumok benyújtása az előzőek ismeretében meglepő léghőben folyt: „mintha nem is látta volna a király az előbb (ti. Csáky levelét) mindjárt ollót kért az Ő fő Cancelláriustól, aki jobb keze felől az király mellett állott.”²⁸ A hűvösen udvarias fogadás azzal zárult, hogy a követnek megígérték: a király később majd kibocsátja resolútióját.

Alig telhetett el néhány óra — hiszen a három audientia öt nap alatt zajlott le — Csáky újabb meghívást kapott. A fogadás előtt a főkancellár Ossolinsky közölte a követtel, hogy se a publica resolúción, se a király elmúlt alkalommal tanúsított viselkedésén meg ne ütközzön, „mert annak így kell lenni”. Ugyanakkor biztosította Csákyt, hogy a király eredeti véleménye semmiben sem változott, de azt titokban akarja tartani és titokban véghezvinni.

Mi lehet a magyarázata IV. Ulászló változó magatartásának? Miért kellett eltitkolnia véleményét saját alattvalói előtt?

Lengyelországban a külpolitikai döntéseket a király és az országgyűlés együttesen hozta. IV. Ulászló idején a lengyel diplomáciába új vonások kerültek be. A 17. század derekán a lengyel nemesség, a szenátorok egyre nagyobb figyelemmel fordultak Franciaország felé.²⁹ Folyamatosan fejlődött ki az a francia orientáció, amely a későbbiek során döntő fontosságúvá vált a lengyel állam számára. Az erdélyi–svéd–francia szerződés, amely XIV. Lajos francia

²⁶ Uo.

²⁷ Csáky levele Esterházynek, Varsó 1644. ápr. 28. Csáky levéltár Fol. 44–45.

²⁸ Uo.

²⁹ A lengyel–francia kapcsolatokról: Hist. Dypl. Polskiej. i. m. 184. és Leitsch: Moskau und die Politik des Kaiserhofes im XVII. Jahrhundert I. Teil 1604–1654. Köln–Graz, 1960. 258.

királyt is kötelezte, Erdélyt egyértelműen a francia orientáció irányába vezette.³⁰ A lengyel szenátori-nemesi réteg, amely vonzódott a francia irányvonalhoz, nem szívesen lépett volna fel Erdélyel szemben — még ha az protestáns is — s főleg nem nyíltan, fegyveres segítséggel. Az uralkodó, a Wasa-dinasztia tagja viszont azzal, hogy Cecilia Renáta kezét kérte meg, a Habsburg-orientáció mellett szállt síkra. A király és a nemesség tehát megoszlott a kérdés megítélésében. Ezért volt szükséges, hogy a király a publica audientiaán hideg mértékletességgel, s ne elkötelezett barátságot mutatva viselkedjen Csákyval.³¹

A Varsóban kialakult nézetkülönbség sok gondot okozott Esterháznak, hiszen a legfontosabb épp az lett volna, hogy a lehető legrövidebb időn belül megérkezzen a lengyel fegyveres segítség. A királyné halála ekkorra már több szempontból is igen kényes helyzetet teremtett a nádor és a követ számára. Világosan látható és várható volt, hogy amíg a temetés és az azt követő szertartások le nem bonyolódnak, a lengyel urak és a király érdemben nem tudnak és nem is fognak foglalkozni a magyar ügygel. Bár Ossolinsky főkcancellár, aki — mint az már korábban is kiderült — a király közeli tanácsadója volt, azzal biztatta Csákyt, hogy a temetés előkészülete alatt módot fognak találni a megoldásra, illetve megpróbálják minél rövidebb idő alatt dűlőre vinni a dolgot.³² Ossolinsky optimizmusa nem fedte a valós helyzetet. A döntés, a királyi resolutio napok, sőt hetek elteltével is váratott magára. Ennek oka nem egyedül Cecilia Renáta halála és temetése volt. A szertartás jó ürügyet is szolgáltatott arra, hogy a lengyelek pontosabban mérjék fel a helyzetet, jobban megismerjék Rákóczi elképzeléseit, s ne kötelezzék el magukat túl gyorsan. A királynak pedig bármennyire is fájdalmas volt felesége elvesztése, tudomásul kellett vennie, hogy megszűnt a rokoni kötelék, amely eddig III. Ferdinándhoz kötötte. Ezt a tényt természetesen Bécsnek is akceptálnia kellett, s egyre erősebben kellett számolni mind a Burgban, mind Varsóban a francia orientáció képviselőivel.

Csáky pontosan átlátta a helyzetet. Hosszú levélben fejezte ki aggodalmait, s ismételte meg kéréseit. Érveléséből kiderül, hogy Esterházy könnyűlovasságot és segédcsapatokat várt Lengyelországból, de mindenekelőtt a királyi resolutiót, amely minden további fejleménynek alapja lett volna.

Csáky indokait világos nyelvezettel, logikus gondolatmenettel és meggyőző érveléssel fejtette ki. Hangsúlyt fektetett arra, hogy kiemelje az elhunyt királyné Habsburg mivoltát: „Cecilia Renata desideratissima Soror Sanctae Regiaeque Maiestatis, deliciae Domus Austriacae.”³³ Emlékeztetett gr. Homonnay György és Zsigmond lengyel király (Ulászló apja) kapcsolatára, amely hasonló körülmények között „in simili occasione” — Bethlen támadása idején — alakult ki. Külön érdekesség a magyar külkapcsolatok szempontjából, hogy az elhunyt királyné személye és a rokoni kapcsolat megemlézése után szinte közvetlenül az őt (ti. Csákyt) útjára bocsátó magyar előkelőségek intő és irányító szavait hozta fel érvként: „Et licet toties monerer a Primoribus Regni Hungariae praesertim ab ipso Excellentissimo Domino Palatino Hungariae, ut tam opportunam rei bene gerendae pro Patria pro Catholica Religione occasionem non intermitterem”.³⁴

³⁰ Az 1644-es év végén nem véletlen, hogy a francia király követe — Croissy — Lengyelországon keresztül érkezett Erdélybe. A kövestről, az erdélyi készülődésről: *Szilágyi: Okmánytár I. Rákóczi György svéd és francia szövetségeseinek történetéhez* 165. 205, 208.

³¹ Lengyelország diplomáciai mechanizmusáról: *Hüppe: i. m.* 521.

³² Csáky a főkcancellárnál volt vendégségben, Ossolinsky ott mondta ezeket a szavakat Csáky levéltár Fol. 45.

³³ Csáky levelének fogalmazványa Csáky levéltár Fol. 38.

³⁴ „... s annyiszor figyelmeztettek a Magyar Királyság előkelőségei és kiváltképp maga Magyarország Nagyságos Palatinus ura, hogy a hazáért s a katolikus vallásért ezt a fontos alkalmat el ne szalasszam.” Uo.

Esterházy kiemelkedően fontos szerepe és közvetlen irányító tevékenysége ebből is világosan megmutatkozik.

A magyar legatus későbbi soraiból újabb probléma bontakozik ki előttünk. Így ír: „ad hunc usque terminum sepulturae Serenissimae Reginae praestolari iussus sum et bono animo esse”.³⁵ Csáky más, é napokban írt leveleiben, amelyeket a nádorhoz, illetve Lippayhoz intézett, ugyanaz a probléma merült fel. Van-e értelme a további várakozásnak? Nincs-e nagyobb szükség a tárnokmesterre Magyarországon? Május 27-én Esterházynek azt írta, hogy Lengyelországban tétlenül kell várakoznia, mikor otthon nagyobb hasznára lehetne hazájának. Újabb utasítást is kért: maradjon-e még itt választ várva, vagy hazamenjen?³⁶ A hónap utolsó napján az esztergomi érseknek arról írt, hogy tárgyalt a krakkói vajdával. A vajda azt tanácsolta neki: ne várja meg személyesen a királyi resolútiót.³⁷ A feltett kérdésekre Ferdinánd egy későbbi leveléből ismerjük a választ. E szerint Csáky azt a parancsot kapta, hogy várja meg Ulászló végzésének kibocsátását.³⁸

A felvetődő kérdés más szempontból is érdekes. Csáky István május 28-án levelet intézett Szepes vármegyéhez, 12 név szerint meg nem nevezett nemeshez (12 vicinis comitibus). Az irat formátuma már az első pillanatban is feltűnést keltő. Levél helyett oklevelet kellene említenünk. Teljes rang és címfelsorolással kezdődő ünnepélyes kinyilatkoztatásról van szó. A levél tartalmából világos, hogy Csákyt Magyarországon ekkor, tehát májusban — két hónappal távozása után — árulással vádolták. (Itt ismét hangsúlyoznom kell, hogy Csáky küldetése kezdetben titkos volt, s hogy feleségét még akkor kiküldte Lengyelországba, amikor ő még nem tudott leendő követjárásáról.) A többség számára azonban az volt a szembetűnő, hogy az Erdélyből származó főúr Rákóczi fejedelem támadása után néhány héttel feleségétül eltűnt. Csáky, bár hivatkozott arra, hogy már Szepes várából megírta: királyi szolgálat miatt teszi mindezt, ennek az írásnak azonban nem sok fogamatja lehetett. „Isten és az egész keresztény világ biztonságát tehetnék felőlem, hogy Uramnak és Nemzetemnek soha csak egy óráig is való árulója sem voltam, melyet jövőendő cselekedeteimmel is ac tutaliter éltem elfogyásával is ha Istennek úgy tetszik meg fogok bizonyítani.”³⁹ Tehát Csáky nemcsak azért kérdezte, hogy hazatérjen-e, mert nem bízott a pozitív varsói döntésben, hanem azért is, mert szükségét érezte, hogy esetleges visszatéréssel bizonyítsa ártatlanságát, a fegyveres harcban való részvétellel cáfolja meg az árulás vádját. Kiderült, hogy az akció irányítói úgy vélték, Csáky küldetése fontosabb, mint a rágalmak személyes cáfolata. Ez az utasítás egyben bizonyíték is arra, hogy Csáky Esterházyék teljes bizalmát élvezte.

Május végére a magyarországi hadihelyzet némileg megváltozott. A galgóczi ütközet után a királyi seregek a nádor vezetésével folyamatosan szorították vissza az erdélyi fejedelem hadát. Június közepén a sikertelen sárosi tárgyalások befejeztével — úgy tűnt, hogy az Esterházy vezette csapatok jobb helyzetben kezdik az újabb összecsapásokat, mint Rákóczi katonái. A magyarországi változásokat Csáky küldetésén pontosan lehet érzékelni.

Lengyelországnak mindenképpen az állt érdekében, hogy a problémát békés úton rendezzék. Ulászló már március közepén mediátori szerepet vállalt. A hónap végén írt Rákóczi fejedelemnek, s felajánlotta, hogy segít a béke helyreállításában. A lengyel király követi május 15-én érkeztek Rákóczi táborába, s ekkor adták át uralkodójuk levelét. A sikeres lengyel köz-

³⁵ „Azt a parancsot kaptam, hogy a Nagyságos királyné temetéséig várakozzak és türelmem legyenek.” Uo.

³⁶ Csáky Esterházynek 1644. május 27. Csáky levéltár Fol. 49.

³⁷ Csáky Lippay esztergomi érseknek 1644. május 31. Csáky levéltár Fol. 50-51.

³⁸ Ferdinánd levele 1644. jún. 20. *Szilágyi*: A linzi béke okirattára Bp., 1885. 19.

³⁹ Csáky Szepes vármegyéhez 1644. május 28. Csáky levéltár Fol. 43.

vetítés május végén, júniusban Erdélynek lett volna kedvezőbb. Lengyelország is mindenképp a békés rendezést szorgalmazta, hiszen így elkerülhették volna a már többször emlegetett belső ellentétek kiélezését. Ha nyíltan, tehát fegyveresen nem támogatják Bécsset — ugyanakkor Erdélyt se juttatják előnyös helyzetbe —, akkor nem adnak okot a Habsburg-barát nemeseknek és a francia orientáció képviselőinek a nyílt összeütközésre.

A kiválóan működő erdélyi diplomácia azonnal érzékelte, hogy a helyzetet a saját javára fordíthatja. Rákóczi követei révén emlékeztette IV. Ulászlót, hogy vállaljon mediátori szerepet⁴⁰ és járjon közbe a béke helyreállításában. Ha a lengyel király elfogadta volna a felhívást és közvetítési kísérletei sikerre vezettek volna, ez nemcsak azt jelentette volna Esterháznak, hogy kihasználatlan marad a kedvező harci helyzet, hanem azt is, hogy a már annyira várt fegyveres segítség ügye ismételtelen elhúzódik. Ez az álláspont Csáky küldetésében döntő változást okozott. Elsődleges feladata az lett, hogy diplomáciai eszközökkel, tárgyalással, érveléssel, protokolláris megbeszélésekkel hártsa el az újonnan keletkezett akadályt, hiúsítsa meg, hogy a lengyel király végképp a katonai segítség elutasítása mellett döntsön.

Május végén, június elején beadványokkal, kérelmekkel, személyes hangú írásokkal halmozta el a lengyel tárgyalópartnereket. Csáky május 29-én hosszú levélben fordult a krakkói vajdához, kérve közbenjárását a lengyel királynál. Június 4-én ugyanezeket írta Ossolinsky főkancellárnak. A két beadványnak az a lényege, hogy Ulászló utasítsa el Rákóczi felhívását, ne vállaljon békeközvetítést, hanem minél előbb adja ki resolúcióját, amely által lehetővé válik, hogy a lengyel könnyűlovasság és a segédcapatok elinduljanak.

A krakkói vajdához írott levél a korabeli magyar külkapcsolatok fontos emléke és bizonyítéka. Csáky érvelésében minden olyan elem megjelent, amelyet az akció irányítói, s maga a követ is felhozhattak Rákóczi ellen. A magyar diplomata megpróbálta bebizonyítani, hogy a közvetítésnek nincs értelme, a döntést a fegyverekre kell bízni: „Quod vero Rakóczius Sacram Regiam Maiestatem Poloniae impleret in pacis arbitrum, ne quidem cogitare possum sine indignatione. Deus avertat tam importunum malum ab animo suae Maiestatis Regiae Poloniae... Rogo Vestram Excellentissimam per Deum immortalem, dissuadeat Serenissimo Regi, si quid tale cogitaret pro Rakóczio. Et licet eo se demittat Regiae Maiestatis Clementiae. ut pro pace Rakóczio facienda se se interponat, periculum est, ne nihil efficit... nihil tractandum cum Rakóczio, sed armis decernendum.”⁴¹

Csáky különleges módon indokolta azt, hogy miért kell Rákóczit visszaszorítani. Hangsúlyozta, hogy a harc nem kizárólag területért, birtokokért folyik. Az elsődleges cél a „töröktől remegő lelkeknek biztonságot nyújtani”.⁴² Ez az indok burkoltan hívta fel a figyelmet a közelgő veszélyre: Rákóczi támadása súlyos következményekkel járhat a lengyel koronára nézve is! Az erdélyi seregek térhódításával szabadabb az út a töröknek akár észak felé is! Magyarország és Lengyelország közös veszéllyel áll szemben: ezért is szükséges, hogy lengyel sereg beavatkozzon. A közös sikernek az az alapja, hogy Ulászló ne segítsen a béke létrehozásában épp akkor, amikor jobb esély van az erdélyiek visszaverésére, mint eddig bármikor. Néhány nap múltán a

⁴⁰ Ulászló felajánlja közvetítését 1644 márc. 26. EOE. X. Bp., 1884. Szerk.: *Szilágyi S.* 418.

⁴¹ „Ami pedig azt illeti, hogy Rákóczi a fenséges lengyel királyt kérte a békekötés ügyében, nem tudok erre méltatlankodás nélkül gondolni. Az Isten óvja a lengyel király öfelségét ilyen nagy hiba elkövetésétől. A halhatatlan Istenre kérem Nagyságos Uramat beszélje le a fenséges királyt, ha ilyeneket forgat a fejében. Veszélyes dolog, hogyha belebocsátkozik abba a Méltóságos király, hogy közreműködik a béke megkötésében Rákóczival.” Csáky a krakkói vajdának — Csáky levéltár Fol. 47. 1644 máj. 29.

⁴² „Trepidantibus Turcarum animis securitatem efferre.” Uo.

magyar követ arra kérte Ossolinskyt, hogy intézkedjen a királynál, s a szenátoroknál a resolutio ügyében.⁴³

Rákóczi fejedelem a királyi Magyarország akciójának semlegesítésével két tapasztalt diplomatáját, Haller Istvánt és Bethlen Ferencet bízta meg. A követutasítás részletesen meghatározta feladatukat. A királyné temetésén jelenlétükkel képviseljék országukat, a temetés után pedig akadályozzák meg, hogy a lengyel király segítséget küldhessen Esterházyéknak.

Bethlenéket többször fogadta IV. Ulászló, s tárgyaltak a lengyel főurakkal is. Tárgyalásaikról pontos jelentéseket küldtek. A fejedelem, illetve a diplomáciai apparátus részletes, jól kidolgozott utasításokkal látta el a diplomatákat. Az eredmény nem váratott sokáig.⁴⁴

A királyi Magyarország beadványaira június 9-én válaszolt Ossolinsky főkancellár⁴⁵ és IV. Ulászló, Lengyelország királya is.⁴⁶ Az uralkodó Magyarország nádorához, Esterházy Miklóshoz intézte levelét. Ezt azért lényegesen kiemelnünk, mert a lengyel király hivatalos levele bizonyíték arra, hogy Ulászló elismerte tárgyalófélként a magyar nádort, s nem tartotta fontosnak, hogy üzenetét III. Ferdinándon keresztül juttassa el hozzá. A két levél tartalma szinte teljesen megegyezik. Ulászló közölte a nádorral, hogy a szenátorokkal való közös döntését a temetési szertartások után tudatja Csáky gróffal. Ossolinsky azt is megemlítette, hogy mindkét állam kívánságait alaposabban át kell tekinteni. Mindez a diplomácia nyelvén annyit jelentett, hogy — belátható időn belül — nem várható lengyel katonai segítség.

Június 25-én Bethlen már ezt jelenthette uralkodójának: „sem a király, sem az respublica nem akarja magát az hadakozásba elegyíteni”.⁴⁷ Az erdélyi követek tehát teljesítették feladatukat. Csáky diplomáciai kísérlete gyakorlatilag ezen a ponton bukott meg.

Nyilvánvalóvá vált tehát, hogy a lengyel király nem nyújt katonai segítséget. A hadszerzésre azonban más módon is volt lehetőség. Csáky a már említett Lippaynak címzett levelében új javaslatról tesz említést. Beszámolója szerint a krakkói vajda már korábban azt ajánlotta neki, hogy saját pénzén fogadjon lovasokat, vagyis ne kérjen, hanem toborozzon sereget. Június 2-án Wesselényi Ferencnek azt írta, hogy nagy költségekben van, s 150 lovas toborzott már. Kérte Wesselényit: ha módjában áll, küldjön Lengyelországba 200 vagy 300 lovasra való pénzt, természetesen későbbi elszámolás fejében. Rokonán keresztül szólította fel a Palatinust arra, hogy küldjön a krakkói vajdának biztosító levelet 1000 lovas fogadásáról. Az assecuratoriának összesen 16 000 talléros kiadást kellett fedeznie.⁴⁸ Csáky június 30-án keltezett leveléből, amelyet Szelepcsényi Györgynek írt, újabb érdekes részletek derülnek ki. A követ beszámolt arról, hogy privata audientian volt a királynál. (Az audientia pontos idejét nem tudjuk.) A kihallgatáson a király csak sajnálkozott, hogy ennyire elhúzódott az ügy rendezése, s udvariasan sejtette, hogy a közeljövőben nem várható semmi változás. Csáky nem kevésbé udvariasan, mégis a szokottnál keményebb hangon válaszolt: Mondtam neki (királynak) nem illik hozzám, hogy

⁴³ Csáky Ossolinskynek 1644. jún. 4. Csáky levéltár Fol. 42.

⁴⁴ Dolgozatomban az erdélyi diplomáciai akciót, annak irányítását csak annyiban tartotam fontosnak megemlíteni, amennyiben a királyi Magyarország külpolitikai lépésére jobban rávilágít. Az erdélyi követek részletes jelentései (elsősorban Bethlené) feltehetőleg Gyulafehérváron vannak, ezeknek kutatása nem állt módomban. Az erdélyi akcióról: *Lukinich Imre*: Keresdi báró Bethlen Ferenc. Századok 1908; *Beke Antal*: Az erdélyi káptalan levéltára. Gyulafehérvártól T.T. 1895. 630–652. (Bethlen 1645-ös követjárásáról is.); Erd. Tört. Ad. IV. Haller Gábor naplója 92–93. Szerk.: *Gr. Mikó Imre*. Kolozsvár, 1855., ill. *Szilágyi S.* idézett munkái.

⁴⁵ Ossolinsky levele 1644. jún. 9. Csáky levéltár Fol. 29.

⁴⁶ Ulászló lengyel király levele Esterházy nádorhoz 1644. jún. 9. Csáky levéltár Fol. 54.

⁴⁷ Bethlen jelentése: *Lukinich*: i. m. 783.

⁴⁸ Csáky Wesselényinek 1644. jún. 2. Csáky levéltár Fol. 51–53. Közli *Szilágyi S.* Történelmi Tár, 1885. 63.

rekapituláljam Cancellárius úr szavait (az ki az király mellett állott az privata audientiámban), de akkor én előttem Varsóban még azoknak az uraknak neveit is megmondotta, az kiktől kész hadat fog felségnek vihetni, melyet applicálni akart felséged az én Kegyelmes uram szolgálattjára.”⁴⁹ Csáky jelentése szerint erre a király csak sóhajtan tudott. Az audientia második felében a magyar követ azt kérte Ulászlótól: adja írásba neki, hogy az ország területén fogadhat hadat, s ezeket a katonákat a későbbiek során sem fogják proscribálni. Az uralkodó engedélyezte a toborzást, de parancslevelet nem adott ki. Amikor Csáky erre rákérdezett, ismételt hallgatás volt a válasz: „Erre bizony nem felel sem maga Ó felsége, sem Cancellárius úr... hanem megint másról kezdenek beszélni, néha egymással is beszéltek olaszul.”⁵⁰

A lengyel udvar haborzását és útkeresését jól magyarázza egy Esterházy és Lónyai közt folyt bizalmas tárgyalás jegyzőkönyve. „Kész alkalmatosság, Nagyságos uram, az töröknek lengyel király ő felsége ellen az hadakozásra, hogy ha lengyel segítség az erdélyi vitézek ellen jó ki az erdélyi határban.”⁵¹

A megbeszélések szövegéből kiderül, hogy az erdélyi diplomácia pontosan ismerte a lengyelországi magyar törekvéseket. Tudatosan számolt azzal, hogy a lengyel király számára — többek között a török fenyegetettség miatt is — túlságosan veszélyes lenne nyílt katonai segítséget nyújtani Esterházyéknak. Ha Csákyknak csak a toborzást engedélyezik, Lengyelországot nem érheti vád.

Ulászló beleegyezése feltehetően csak utólagos igazolása volt a megkezdett toborzásnak. Csáky leveleiből az derül ki, hogy már az audientia előtt belefogott a katonák felfogadásába, úgy, ahogy azt a krakkói vajda javasolta.

Csáky további diplomáciai munkájáról III. Ferdinánd június 20-án keltezett, hozzá intézett levélből,⁵² illetve ugyanaznap kibocsátott Esterházyknak szóló írásából⁵³ tájékozódhatunk. Csáky feladata az lett, hogy semlegesítse az erdélyi diplomáciát, tájékozódjon mindenről, ami az eseményeket befolyásolhatja, s ezekről tájékoztassa Esterházyt. Toborozzon lengyel katonákat, s szervezze meg, hogy a zsoldoshad fennakadás nélkül léphessen magyar földre.

Amíg Lengyelországban Csáky folytatta a tárgyalásokat, s a katonákkal bajlódott, Magyarországon ismét változott a hadihelyzet. Június 14-én Kemény János erdélyi serege felmentette az Esterházy által ostromolt Kassát, június 26-án pedig legyőzte a királyi hadakat. Júniusban erdélyi kézre került Szalánc, Ungvár és Jezenő is. A nádor seregével együtt visszavonulásra kényszerült. A magyarországi események híre hamar eljutott Lengyelországba is. Csáky július közepén már ezekről a hírekről tudósított. Június 13-án a nádor Vasacról írt levelére válaszolt. Csáky ebből az Esterházy levélből tudta meg, hogy a Palatinus június 20 óta egyetlen sorát sem kapta meg! A követ bizonygatta Esterházyknak, hogy az ottani ügyek késedelmének nem ő volt az oka. Az újabb magyarzkodásra azért volt szükség, mert a királyi Magyarország két előkelősége, Batthyány Ádám és Pálffy Pál ismét az árulás bélyegét sütötték Csákyra. A tárnokmester úgy érezte, már elég jelét adta hűségének, s talán „Pálfi Pál uram is elhiszi felelőm, hogy nem vagyok áruló s nem is leszek eléb ő kegyelménél azzá”. Ugyanakkor kérte a nádort: szerezzen 20 000 aranyat, amiből 3 000 lovat tudna fogadni.

⁴⁹ Csáky Szelepcsényinek 1644. jún. 30. Csáky levéltár Fol. 56.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ A beszélgetés a sikertelen sárosi tárgyalások után, Szilágyi szerint június 24-én történt Szilágyi: A linzi béke okirattára 30.

⁵² Ferdinánd Csákyknak 1644. jún. 20. Közli Szilágyi S. Történelmi Tár, 1885. 67–68.

⁵³ Szilágyi: A linzi béke okirattára. 19.

A fejedelem előretörése Csákyt közvetlenül is érintette. „Magam felől azt írhatom Nagyságodnak, ego omnia mea mecum habeo.”⁵⁴ Rákóczi elfoglalta az összes Csáky birtokot, s a követ szomorúan jegyezte meg, hogy a nádor nem hagyott véderőt az utolsó Csáky várban sem. Hat nappal később a diplomata újabb jelentést tett a Palatinusnak. Beszámolt arról, hogy privata audientíán volt a királynál. A téma a magyar seregek visszavonulása volt. Az uralkodó kérdésére, ti. hogy mi volt az oka a nádor meghátrálásának, Csáky így válaszolt:

1. Élelmezési gondok
2. A király (Ulászló) halogatása
3. Esterházy „öreg lövő szerszámokat” vár.⁵⁵

Ezeket hallva a király aggódva fogalmazta meg véleményét: a királyi Magyarország nem hajlik a békekötésre. Csáky kérte Esterházyt, hogy tájékoztassa őt a fegyvernyugvásról, s a hadsereg ügyeiről. Kérte, hogy döntsön a tárgyalások kérdésében, s azt közölje a lengyel királlyal is.

Esterházy július 26-án keltezte Ulászlónak szóló levelét. A hadihelyzet változásával a nádor álláspontjának változását is figyelemmel kísérhetjük. Esterházy ekkor, a sorozatos vereségek után, a kérdést mindenképpen tárgyalásokkal akarta rendezni. A nádor leszögezte, hogy a végső megoldás csakis az lehet, hogy Rákóczi kivonul Magyarországról. Véleménye szerint a megoldás végső akadálya az, hogy a fejedelem nem hajlandó tárgyalni. A királyi Magyarország szívesen bocsátkozik tárgyalásokba a lengyel király közvetítésével is.⁵⁶

Amint láttuk azonban, a diplomáciát meghatározó belső küzdelemben fordult a kocka. Ahogy a harctéren felcserélődtek a szerepek, úgy a diplomáciában is. Rákóczi, aki eddig a tárgyalások legfőbb híve volt, némileg megváltoztatta véleményét, sőt követei is elhagyták Lengyelországot.⁵⁷

Augusztus elsejére az erdélyi fejedelem a felsőmagyarországi rendek számára gyűlést hirdetett Kassára. A rendek a kedvező hadihelyzet mellett is azt kívánták, hogy folytatódjanak a tárgyalások.

Úgy látszott, jó esély nyílt a béke megkötésére. Szinte egy időben azzal, hogy a kassai gyűlés határozatot hozott, útnak indult Csáky zsoldoserege. Augusztus 1-jén bontottak tábort Lengyelországban.⁵⁸ A katonák gyülekezési helye a lengyel határ szélén, Dunavicen volt. A murányi vár pedig épp azokban az órákban került Wesselényi Ferenc kezére, amikor a lengyelek megérkeztek.

Ismét felborult volna a már-már kialakult egyensúly? Fegyveres harc vagy béketárgyalások? Ezek a kérdések vártak megoldásra.

A bizonytalanságot Csáky pontosan érezte. Esterházy augusztus 19-én levelet írt kövétének. Ebben utalt arra, hogy hajlanak a tractára, s lesznek tárgyalások, másrészt leszögezte, hogy Rákóczit ki kell verni az országból. Csáky erre a levélre bosszús, majdhogynem haragos megjegyzést írt. (A megjegyzést a levélpapír aljára írta, s természetesen nem közölte Ester-

⁵⁴ Csáky Esterházyinak 1644. júl. 12. Csáky levéltár Fol. 58. Közli Merényi Lajos. Történelmi Tár, 1884. 212.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Esterházy levele a lengyel királyhoz. Közli: Szilágyi S. Történelmi Tár, 1885. 68.

⁵⁷ A lengyel király interpositioja elmúlásának okai. Feltehetőleg Csáky Esterházyinak d. n. Közli: Szilágyi S. Történelmi Tár, 1885. 69. old.

⁵⁸ Csáky Esterházyinak 1664. aug. 4. Csáky levéltár Fol. 61.

házyval). „Minemü contrarietas ez is. Egy felől tracta más felől kiverés elméjében Palatinus Urnak. Nem ismerem hasznosnak az két utra való járást.”⁵⁹

Márpedig a küzdelem két színtéren folytatódott tovább. A kedvező tárgyalási feltételek nem jelentették a hadicselékmények befejezését. Szeptember közepén Götz generális támadást intézett Rákóczi ellen. Ez idő tájt jelentette Csáky, hogy komoly gondot okoz a lengyel urak előtt bizonyítani igazukat. Rákóczi fejedelem, írásaival és újból megjelent követei útján nagyon sok előkelőséget nyert meg. Az általában kiválóan működő erdélyi diplomácia 1644 szeptemberében mégis elkövetett egy nagy hibát. Rákóczi fejedelem ugyanis erősen bírálta Ulászlót és a szenátorokat, amiért hagyták és engedélyezték a magyar követ működését. A megrovást a lengyel uralkodó kereken visszautasította. Csáky szerint ez olyan súlyos lépés volt, hogy Rákóczi politikai hitelét többé már nem tudja visszaállítani Lengyelországban.⁶⁰

Szeptember végétől Erdély s a királyi Magyarország küzdelme egyre inkább a határokon belül folyt. Csáky küldetésének jelentősége azzal, hogy sikerült Magyarországra lengyel hadat küldenie, s hogy a nagyszombati tárgyalások kilátásban voltak, jócskán csökkent. Leveleiben egyre többet foglalkozott lengyelei sorsával, Götz generális megmozdulásaival.⁶¹

Felvetődik a kérdés, ha Csákyra, az ország tárnokmesterére nem volt olyan nagy szükség külföldön, miért nem hívták vissza Magyarországra, ahol fontos tárgyalások kezdődtek? — Esterházyék számítottak arra, hogy a tractán ott lesz gr. Csáky István. A nádor szeptember 28-án két levelet küldött Lengyelországba. Mindkettőben felszólította Csákyt, hogy térjen haza, jöjjön Nagyszombatba a tárgyalásokra. Esterházy hangsúlyozta, hogy szükségé van a megbeszéléseken és a későbbi eseményeknél Csákyra.⁶² A tárnokmester október elején azt ígérte, hogy mire a fejedelem követei Nagyszombatban lesznek, ő is odaér.⁶³ Mindezek ellenére gr. Csáky István nem tért haza Magyarországra sem a tractára, sem később abban az évben. Leveleiből nem derül ki világosan, hogy miért maradt ilyen hosszú ideig Lengyelországban. Megemlítette, hogy túlságosan a „lengyel aerhoz” szokott, de kategorikusan nem indokolta távolmaradását.

Az október 25-én megkezdődő nagyszombati tárgyalásoknál nem volt szükség külföldi közvetítőre, se idegen segédcapatokra. A Csáky-küldetés két alapvető indoka: a hadszerzés és a szűkebb értelemben vett diplomáciai munka novemberre elvesztette jelentőségét. A diplomáciai akció gyakorlatilag befejeződött. A továbbiakban — bár még csatogtak a kardok is — a nagyszombati tárgyalóasztaloknál dőlt el a háború kimenetele.

Az akció értékelése

Csáky István gróf márciusban kezdődő küldetése a fentiek alapján bizonyítottan diplomáciai feladat volt. Az Esterházyék által irányított akció teljes célját nem érte el. Az eredetileg elvárt segélyhad helyett többnyire magánpénzen toborzott zsoldosereg vette fel a harcot Rákóczival. A súlyosabb problémát mégis az jelentette, hogy a lengyel csapatok későn érkeztek

⁵⁹ Esterházy Csákyknak 1664. aug. 19. Csáky levéltár Fol. 27 és ugyanott Csáky megjegyzései Csáky levéltár Fol. 28. Hasonló hangvételben Csáky Lippaynak 1644. aug. 4. Csáky levéltár Fol. 60.

⁶⁰ Csáky Szelepcsényinek 1644. szeptember 9. Csáky levéltár Fol. 63. Hasonló tartalommal Csáky Lippaynak 1644. szept. 2. Csáky levéltár Fol. 62.

⁶¹ Lengyeleiről és Götzről: Csáky Fekete Lőrincnek 1644. szept. 23. Csáky levéltár Fol. 68. és Esterházyknak 1644. okt. 6. Csáky levéltár Fol. 20.

⁶² Esterházy Csákyknak 1644. szept. 28. Csáky levéltár Fol. 18-19.

⁶³ Csáky válasza Esterházyknak 1644. okt. 6. Csáky levéltár Fol. 20.

meg. Augusztusban a segédcapatok már nem tölthették be azt a szerepet, amit a nádor eredetileg szánt nekik.

Csáky szűkebb értelemben vett diplomáciai tevékenysége sem hozott jelentős eredményt. Feladatát, hogy minél több lengyel befolyásos urat győzzön meg a királyi Magyarország harcának igazolásáról — részben tudta csak teljesíteni. Mindenképpen javára írhatjuk, hogy sikerült bejutnia a legelőkelőbb lengyel udvari körökbe, s számos komoly megbeszélést, tárgyalást folytatnia. Legalább ötször volt királyi audientián, s rendszeresen hivatalos volt a legmagasabb méltóságok ünnepségeire, fogadásaira. Leggyakrabban Ossolinsky főkancellárral⁶⁴ és Lubomirski krakkói vajdával⁶⁵ tárgyalt. Mindketten segítették munkájában, a vajda már mint személyes ismerősét üdvözölte s a későbbiek folyamán is baráti tanácsokkal látta el. Csáky diplomáciai manővereinek részleges kudarca nem személyes jóakarathi hiányán múlt. A magyar követ munkája — Cecilia Renáta halála miatt — kedvezőtlen légkörben kezdődött. A rokon kapcsolat, amelyre Esterházyék alapvetően építettek, Csáky küldetése idején már nem jelentett segítséget, sőt a temetési szertartások elhúzódnásával még akadályozta is a követ munkáját. A királyné halálánál azonban sokkal nagyobb gondot okozott a gördülékenyen működő, tapasztalt erdélyi diplomáciával való küzdelem. Csáky követjárása diplomáciatörténeti szempontból épp ezért igen figyelemreméltó. Az akció kiváló összehasonlítási alapot nyújt a királyi Magyarország s a kifinomult, sokkal nagyobb tapasztalatokkal rendelkező erdélyi külpolitikai gépezet működésének összehasonlítására. A követ-utasítások pontossága, a diplomaták tapasztaltsága, a tudatosan kiépített kapcsolatrendszerek, a jól működő futárhálózat mind az erdélyi diplomácia sikerét vetítette elő. Az előzmények ismeretében ez nem is meglepő. Erdély viszonylag önálló diplomáciát folytathatott, kövei Isztambultól Svédorszáig, Angliától Itáliáig mindenütt tárgyaltak. Az évtizedek alatt tapasztalt diplomaták, jól bejáratott belföldi irányító gépezet jött létre. Az erdélyi diplomaták remek személyes kapcsolataik mellett rendelkeztek a külkapcsolatokban nélkülözhetetlen rutinnal is. A külügyi munkát olyan előkelő erdélyi családok látták el, mint a Selmeczyek, Hallerek, Szalánczyak, Mauerek stb., akiknek nevét bár gyakran olvashatjuk, mégis csak a „második vonalhoz” tartoztak hazájukban. Ennek a témának a részletesebb kutatása még előttünk áll.⁶⁶

Rákóczi utasítását Bethlen és Haller is rutinfeladatként oldották meg. A királyi Magyarország ezt nem is tudta megakadályozni.

Ugyanakkor a Csáky-féle diplomáciai küldetés jelentős mérföldkő a kora-újkori magyar külkapcsolatok történetében. Jelentősége abban áll, hogy a bécsi udvar — a már említett nemzetközi kül- és hadipolitikai helyzet miatt — az akció irányítását gyakorlatban átadta a nádornak.⁶⁷ Ilyen lépés Mohács óta a legtrikább esetben fordult elő. Az akció gyakorlati próbatétel

⁶⁴ Ossolinskyról a legújabb életrajzi összefoglaló: *Polski Słownik Biograficzny Wroclaw-Warsawa-Krakow-Gdansk-Lodz* 1985. Tom. XXVIII/3 423.

⁶⁵ Stanislas Lubomirskiről uo. Tom. XXVII/4.

⁶⁶ Az erdélyi diplomáciáról, működési mechanizmusáról a fentiekén kívül még: *Trócsányi Zolt: Erdély központi kormánya 1540–1690*. Bp., 1980. 249. és *Erdély története* Bp. 1986. II. kötet 705. Főszerkesztő: Köpeczi Béla.

⁶⁷ Esterházy mellett Lippay érsek és Szelepcsényi György állt állandó hivatalos kapcsolatban a diplomatával, de irányító tevékenységük közelébe sem érhetett Esterházyénak. A Csáky-Lippay, és a Csáky-Szelepcsényi levelezés esetében hivatalos információváltásról van szó. Szelepcsényi szerepe így is jóval szerényebb, mint az érseké.

volt, amely számos részproblémát vetett fel. A Habsburg császár mint magyar király jogosan gyakorolta a döntési jogot külpolitikai kérdésekben. A 17. század közepére Európában már mindenütt az udvar privilégiuma a diplomácia. A magyar rendek azonban nemcsak a döntéshozatalból szorultak ki, hanem a végrehajtásból, a követjárásokból is — még ha magyar ügyek voltak is napirenden. Esterházy ez ellen tiltakozott és harcolt is folyamatosan. Csáky küldetése hosszú évtizedek óta az első olyan eset volt, amikor magyar ügyben, magyar diplomata képviselte a királyi Magyarország érdekeit. A nádor korábbi „reformtörekvéseinek” ez részleges beteljesülése volt, amelynek értékéből az sem von le, hogy Bécsset külső körülmények kényszerítették erre.

Fontos említést tennem Csáky és III. Ferdinánd viszonyáról. Mindenekelőtt le kell szögezni, hogy nem a császár és Bécs mögötti titkos, esetleg konspiráló magyar diplomáciai akcióról van szó. A Burg minden lényeges lépésről pontosan tudott, s nem is volt olyan elképzelés se Lengyelországban, se Magyarországon, hogy bármit is eltitkoljanak az udvar elől. Csáky minden lépését a császárra és királyra hivatkozva tette meg, de ezek az utasítások a nádortól származtak. III. Ferdinánd legfőbb szerepe a Csáky-féle akcióban az volt, hogy nevét, illetve címét adta hozzá. Ez persze nem jelentette azt, hogy a császár nem is törődött az ügygel, hiszen hivatalosan ő közölte Csákyval feladatát, s később is küldött leveleket a magyar követnek.

Természetesen a Csáky akció irányítása nem jelentette automatikusan a későbbi Magyarországot érintő diplomáciai küldetések nádori igazgatását. Mégis az Esterházy és köre által indított külpolitikai törekvés, amelynek a Csáky-féle szolgálat az egyik első eredménye és bizonyítéka, egy több évtizedes folyamatnak volt elindítója, amely húsz év múltán Zrínyi Miklós szinte egész Európát átfogó hatalmas szervezőmunkájához vezetett.

Meg kell említeni, hogy az 1644-es Esterházy-féle diplomáciai manőver nemcsak a lengyel kapcsolatokból állt.

A nádor erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy semlegesítse a török birodalmat. A cél egyértelmű volt: megakadályozni, hogy a Porta konkrét lépéseket tegyen Erdély érdekében. A nádor a budai pasát⁶⁸ próbálta rávenni arra, hogy járjon közbe a Portánál. Esterházy és Lippay levelei szólnak egy bizonyos megbízottról⁶⁹ is, aki a török birodalom fővárosában kísérelte meg elérni ugyanezt. Az erdélyi diplomácia ezt a veszélyt is elhárította. Rákóczi a közismerten megvesztegethető török hivatalnokokat, sőt magát a fővezért is elhalmozta ajándékokkal, s ezzel „kiengesztelte”⁷⁰ őket. Az erdélyi fejedelem kedveskedése mindenképp sikeres diplomáciai lépés volt. Az ajándékok többet jelentettek, mint a nádor követének észérvei.

Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy Csáky diplomáciai működésével szinte egyidejűleg Homonnay gróf is megbízást kapott, hogy próbáljon sereget szervezni Lengyelországban, pontosabban a lengyelországi kozákok között. Hasonló eredményességgel járt el, mint Csáky: hozzávetőlegesen azonos időpontban is érkeztek meg az általa toborzott katonák.

⁶⁸ A budai pasával való kapcsolatra: Lippay levelei Csákyknak 1644. okt. 19., ill. dec. 2. Csáky levéltár Fol. 10.

⁶⁹ A megbízottal való érintkezésre: Lippay levele Csákyknak 1644. dec. 2., ill. nov. 8. Csáky levéltár Fol. 10., ill. Fol. 8.

⁷⁰ Esterházy levele 1644 nov. 7. Csáky levéltár Fol. 21.

A Homonnay-féle seregyűjtés⁷¹ diplomáciai vetületéről nem tudok, így dolgozatomban, amelynek célja a királyi Magyarország egy akciójának, illetve külpolitikai manőverező képességének bemutatása volt, nem tárgyaltam részletesebben.

Végző összefoglalásként le kell szögezni, hogy Csáky István gróf küldetése, ha nem is érte el mindenben a kitűzött célokat, a királyi Magyarország olyan próbálkozása volt, amely a nádor és köre számára mindenképpen komoly új ismereteket nyújtott, és távlatokat nyitott a diplomácia irányítása és alkalmazása területén. Az akciót nem szabad a 17. századi magyar történelemből kiragadva szemlélni, hanem pontosan úgy kell értékelni, mint egy kibontakozó folyamat részét, amely folyamat feltárása történetírásunk egyik legizgalmasabb és sok új tapasztalattal szolgáló feladata lehet.

⁷¹ Szilágyi S.: I. Rákóczi György és a diplomácia... i. m. 58. 60. 61. old., ill. Esterházy Csákyknak 1644. aug. 19. Csáky levéltár Fol. 13.

Csáky diplomáciai küldetését történetírásunk mindeddig nem tárta fel. A lengyel történetírás I. Hist. Dipl. Polskiej, ill. *Wladyslaw Czaplinsky: Wladislaw IV i jego Czasy* és Leszczynski: *Wladislaw IV a Slask 1644–48* nem tárgyalja. Szilágyi Sándor idézett munkáiban Csáky István lengyelországi tevékenységét kizárólag seregyűjtésként értékeli. Az általa közölt Csáky leveleket, csak mint az Erdély elleni felforgató tevékenység iratait tartja számon, s a magyar követ diplomáciai munkáját nem is vizsgálja.

Merényi Lajos, Lukinich Imre, Beke Antal forrásközlései fontos levéltári kutatások eredményei, de semmiképp se tekinthetők feldolgozásnak. Deák Farkas többször említett Csákyról szóló művében meglepő rövideggel kezeli a tárnokmester külföldi működését. Csáky lengyelországi akciójára könyve 156. oldalán egy lábjegyzetben utal: „Említésre méltó, hogy e követségről a bécsi cs. kir. titkos levéltárban eddigelő semmi okirat sem fordult elő, habár Arneth úr maga és Károlyi Árpád úr is szívesek voltak utána nézni és nézteni.”